

Mire gondolok? Ilyen konstans tényező például, hogy az egész korosztály számára megadunk egységes tantervi követelményeket és azokhoz mindenki számára azonos időmennyiséget rendelünk. Mivel pedig a tanulók törvényszerűen különbözőek, az eredmények e különbözőségek által meghatározottak. Vagy például konstans tényező az osztályrendszer (eltekintve a századforduló utáni reformpedagógia kalandjaitól és az újabb kísérleti iskoláktól). E recenziónak nem lehet feladata, hogy a konstans tényezőket számba vegye. Csak arra szerettem volna rámutatni, hogy feltárásuk, kutatásuk alapvető feladat. Alapos ismeretük esetén esetleg beláthatóvá válhat, hogy *az iskolarendszer konstans tényezői nem eleve elrendeltek*, érdemes és szükséges alternatív megoldásokon gondolkodni (vagyis a konstans tényezőből változót csinálni).

Úgy látszik ugyanis, hogy az iskolarendszerek rendkívüli stabilitása, a fejlődéssel, fejlesztéssel szembeni hatalmas inerciaja a konstans tényezők kompakt rendszerében rejlik.

Ebből az is következik, hogy egyes tényezők, feltételek javításával nem sokra megyünk. (Figyeljük meg, hogyan örli szét, hogyan veti ki magából az iskola az egyes erőfeszítéseket, lehetőségeket. Gondoljunk pl. a programozott oktatásra, a csoportoktatásra, az AV eszközökre és így tovább). Vagyis nem feladva az egyes elemek fejlesztését sem, a jövőben sokkal több komplex kutatásra lesz szükség, amelyek az iskolarendszer adott szintjén az összes konstans és figyelemre érdemes változó feltételt együttesen ragadják meg és új komplex alternatívát állítanak szembe a meglévővel.

Nehezen tudok annál jobb könyvet elképzelni, mint amelyiket első tekintetre értetlenül, hitetlenkedve fogadunk, amely ellenvéleményt, meditációt, kiütkeresést provokál.

Ha a szóban forgó könyvet és az IEA-vizsgálatok eredményeit ilyen szempontból nézzük, nagy sikernek, hasznos és jó munkának, könyvnek minősíthetjük.

De nehogy valaki túltengő optimizmussal vádoljon, nem hagyhatom szó nélkül, hogy ez az 1975–1976-os kötet 1979 vége felé jelent meg. Ha az információk áramlása a könyvkiadásnak is köszönhetően ilyen ütemű marad, nem sok reményünk van a gyorsabb fejlődésre.

Nagy József

SIMON GYULA: A POLGÁRI ISKOLA ÉS A POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZÉS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

Budapest 1979. Tankönyvkiadó. 289 oldal

Az 1868. évi 38. tc. – a népoktatási törvény – alapján megszervezett iskolarendszer két iskolatípusáról: a polgári iskoláról és a polgári iskolai tanárképzésről írta meg könyvét Simon Gyula. A szerző kandidátusi értekezésének anyagát formálta könyvvé s így tette lehetővé értékes munkájának szélesebb körökben történő megismerését. E téma kutatásának és a mű megjelenésének időpontja történelmileg is kedvező, mivel elég széles még annak a társadalmi rétegnek a köre, amelyet személyes emlékek is kapcsolnak e két iskolatípus valamelyikéhez, illetve mind a kettőhöz. A fiatalabb korosztályok számára a Horthy-rendszer is olyan történelmi múlt, amelyet az idősebb generáció emlékei alapján ismer meg. Számukra egy megszűnt iskolarendszer két jelentős iskolatípusának elemzése és értékelése ennek a korszaknak ismeretét teszi teljessé.

Simon Gyula könyve ezt a két funkciót azért tudja tökéletesen betölteni, mivel maga a szerző is iskolai élményei gazdagságával tudja kiegészíteni a nagy gondossággal és precizitással feltárt irattári anyagot. E személyes élmények azonban nem akadályozzák meg a szerzőt abban, hogy e két iskolatípust ne objektíven értékelje, ugyanakkor azonban iskolai emlékei segítik őt abban, hogy e két iskolatípus fejlődésébe érzelmi elemeket is iktasson. Ezzel lényegében elkerüli e két iskolatípus értékelésének két szélsőséges megnyilvánulását: egyrészt a túlbecsülést, másrészt az elmarasztalást.

E két iskolatípus történeti fejlődésének és a magyar társadalomban betöltött funkciójának értékelésével eddig adós volt a magyar neveléstörténeti kutatás. Éppen ez a hiány vezetett az előbb említett

szükséges felfogások kialakulásához. Igaz, a polgári iskolai tanárképzőről eddig is jelentek meg összefoglaló igényű elemzések – többek között Simon Gyulától is –, de mind a polgári iskolai tanárképzőről, mind a polgári iskoláról a teljes fejlődési folyamatot feltáró történeti áttekintés hiányzott. A most megjelent könyv egyik értékét éppen az adja, hogy a polgári iskola történetét együtt tárgyalja ezen iskolatípus tanár(nő) képzőjének történetével. Ez az egységben látás és láttatás olyan összefüggések feltáráshoz vezet, amelyek természetesen következnek ugyan az adott korszak társadalmi, politikai helyzetéből, meghatározva egyúttal e két iskolatípus funkcióját is, amelyek azonban nem lennének érthetőek azok számára, akik nem élték át e fejlődési folyamat valamelyik szakaszát. Ezt a szemléletmódot és kutatási módszert azért kell külön is kiemelni, mivel a magyar neveléstörténetben első alkalommal van módunk vele találkozni. Ez a szerzőtől természetesen még nagyobb forrásanyag tanulmányozását igényelte, ugyanakkor igazolja a szerző lényeglátását, mivel nem veszett el e hatalmas anyagban.

A szerző jól is gazdálkodik e roppant levéltári és irodalmi anyaggal s emellett stílusa is élvezetes. A történeti adatok pontossága mellett gondot fordít arra, hogy a közölték jól elrendezettek legyenek. E két iskolatípussal kapcsolatos adatokat, eseményeket, intézkedéseket olvasmányosan, szinte regény-szerűen tárja olvasói elé a szerző. Ilyen ábrázolással és elemzéssel emeli ki a két iskolatípus történetének közös vonását: azt a mellőzést, tudatos háttérbeszorítást és fejlődésük akadályoztatását a társadalom különböző részeiből, amelyek már létrehozásuk kezdetétől jelentkeztek. Tárnyilagosan mutatja be azonban azokat a hibákat is, amelyek e két iskolatípus vezetőinél és tanárainál is jelentkeztek. Ugyanakkor következetesen utal a szerző e két iskolatípus közoktatási eredményeire, értékeire, tanárainak oktatási, nevelési, tudományos tevékenységére. E két iskolatípus történetének izgalmit és a velük kapcsolatos rokonszenv érzésének felkeltését éppen e kettősség válthatja ki: hogyan tudott fejlődni, eredményeket elérni az az iskola, amelyik állandó támadások tüzeiben állt?

A szerző statisztikai adatok gazdagságával bizonyítja e két iskolatípus társadalmi funkcióját és meghatározottságát s mutat rá arra, hogy a mellőzöttség milyen mértékben függ össze ezzel a társadalmi helyzettel. E két iskolatípus fejlődésének követésekor ugyanakkor nagyon pontosan mutatja be azt a történelmi helyzetet, amikor a polgári iskola – betöltve társadalmi, közoktatáspolitikai funkcióját – már szükségtelenné vált a nyolcosztályos népiskolával szemben. Ekkor azonban már a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképző tanárai védik indokolatlanul iskolájukat.

E konfliktusok nyomán követése, az érvek és ellenérvek csatája önmagában is érdekes kortörténeti, közoktatáspolitikai problémát jelent. A szerző azonban gondosan törekszik arra, hogy e problémakört ne elszigetelten vizsgálja, hanem nagyon széles körű történelmi, politikai, gazdasági, közoktatáspolitikai, neveléstörténeti, szociológiai összefüggésekbe helyezze el. Így válik e két iskolatípussal kapcsolatos minden adat jelentőssé és érthetővé.

A könyv – címének megfelelően – két fő fejezetre tagolódik. Az első fejezetben a szerző a polgári iskola létrejöttét, fejlődését és megszűnését tárgyalja, míg a másodikban a polgári iskolai tanárképzés történetét dolgozza fel. E két fejezet nem jelenti e két iskolatípus fejlődésének különválasztását, mivel a szerző állandóan utal a közöttük levő kapcsolatra, összefüggésekre.

A polgári iskola fejlődését tárgyaló rész első fejezetében a szerző visszatekint az 1868. 38. tc. előtti állapotokra s „Az első kezdeményezések” címen összefoglaló képet ad azoknak az iskoláknak történeti kialakulásáról, amelyek a polgári iskola elődjének, ill. elődjeinek tekinthetők. Már itt hangsúlyozza Simon Gyula azt, hogy „a polgári nemzetté válás folyamata az egész kultúra polgári korszerűsítésének kérdését is napirendre tűzi, s ez az iskolát sem hagyja érintetlenül.” A szerző a könyvében tárgyalt valamennyi problémát mindig a polgárság gazdasági, politikai, kulturális helyzetének és igényének összefüggésében tárgyalja és hozza kapcsolatba az iskolaügy alakulásával.

Már könyvének elején pontosan meghatározza a polgári iskola problematikus helyzetét: a népis-kolai oktatáson túl, de a történelmileg kialakult klasszikus középiskolán innen húzódnak határai. Ezzel kapcsolatban állapítja meg: „Ez a bizonytalan közoktatási pozíció végigkíséri ezt az iskolát hazai 80 éves történetén. Vajon mondhatjuk-e, hogy ez a létbizonytalanság csupán a funkcióban és feladatokban megmutakozó labilitás következménye, vagy összefügg a társadalmi fejlődés mindenkori színvonalával, szükségleteivel és az osztályharc erőviszonyaival?” A szerző a polgári iskolával kapcsolatos társadalmi, politikai és gazdasági adatokkal bizonyítja, hogy a kérdésfeltevés zárógondolata a történelmileg helyes.

A polgári iskolák nemzetközi fejlődésének tömör áttekintése után a szerző rátér a magyarországi első polgári iskolák (Bürgerschule) keletkezésének ismertetésére. Természetesen alá kell húzni, hogy ezek az iskolák csak bizonyos tartalmi vonatkozásban, célkitűzésben tekinthetők a polgári iskola elődjeinek. A polgári iskola fogalmának tartalmi, szervezeti lényegét, magyarországi kiépülésének rendszerét az 1868. 38. tc. határozza meg. A polgári iskolával kapcsolatos viták során a Horthy-rendszerben többen és többször mutatták ki azt, hogy a polgári iskola idegen test a magyar népoktatás keretében és arra is sokan hivatkoztak, hogy a polgári iskolát Csengery Antal az 1868. 38. tc.-be csak annak elkészültének utolsó pillanatában tudta mintegy becsempészni.

A szerző a második fejezetben a *kiegyezés korának általános társadalmi, politikai, gazdasági jellemzésével* bizonyítja azt, hogy a magyar polgárság fejlődése milyen mértékben tette szükségessé és indokolttá ennek a kakukkfiókának rohamos fejlődését. Ennek az iskolatípusnak életrealitását mutatja az is, hogy a népoktatási törvényben létrehozott felsőbb népiskola fokozatosan halt el s helyette a 4 osztályos polgári iskola hódított tért. A polgári iskola erőteljes fejlődését mutatja az, hogy felvetődött a hétosztályos polgári iskola megszervezésének gondolata és néhány helyen létre is hozták ezeket a kísérleti iskolákat. A valóságban azonban azok a tényezők bizonyultak erősebbeknek, amelyek a népoktatási törvényben megjelölt hatosztályú polgári iskola kiépülését sem segítették elő s így az V., és VI. osztályok fokozatosan elsovadtak.

Ugyanakkor egyre erőteljesebbé válik a népiskola nyolcosztályúvá fejlesztésének igénye, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság törvénybe is iktat. Ez a polgári iskola s vele együtt a polgári iskolai tanárképzés első nagy krízisét is jelentette. A szerző ezeket a problémákat könyvének harmadik fejezetében „*A polgári iskola törvénybe foglalása és fejlődése 1919-ig*” címmel tárgyalja.

A könyv negyedik fejezetében („*Az ellenforradalom művelődésügyének néhány sajátossága*”) a szerző tömören és nagy szakértelemmel mutatja be e korszak egyes kormányainak kultúrpolitikai törekvéseit. Különösen figyelemreméltóak a költségvetésekkel kapcsolatos elemzései.

Az ötödik fejezetben „*A négyosztályos polgári iskola megszilárdulása és népszerűsége*” címmel az 1927. XII. tc. jelentőségét és szerepét elemzi a szerző, amely pontot tett az eddigi bizonytalanságok, reformtervek végére. Alaposan vizsgálja a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus szerepét a polgári iskola fejlődésével kapcsolatban. Mint a korábbi fejezetekben is, ebben a részben is behatóan elemzi a szerző a polgári iskola tartalmi munkáját meghatározó tanterveket.

A könyv hatodik fejezete „*A polgári iskolai tanulók szociális megoszlása*” címet viseli. A szerző gondosan vizsgálja a „középosztály” szociológiai kategóriáinak bonyolult problémáit. A polgári iskolai tanulók szociális megoszlásán keresztül kapunk képet arról, hogy a polgári iskola a nép felfelé törő rétegeinek iskolájává vált. A könyv értékes vonásaként kell kiemelnünk azt, hogy – a többi fejezethez hasonlóan – a szerző nem csupán országos összesítő adatokat dolgoz fel, hanem széles körben vizsgálja az egyes vidéki polgári iskolák helyzetét, tanulóinak szociális megoszlását a különböző években.

A könyv polgári iskolával foglalkozó részének utolsó fejezetében („*A felszabadulás után. A polgári iskola megszűnése.*”) az általános iskola létrehozásával előállott helyzetet vizsgálja a szerző. A polgári iskola szükségszerű megszüntetését a társadalmunkban bekövetkezett történelmi változás indokolta. Simon Gyula ezen túlmenően az egyes iskolatípusok (polgári iskola, nyolcosztályos népiskola, gimnázium, általános iskola) tanterveinek óraterveivel is bizonyítja az általános iskola társadalmi és közoktatáspolitikai létjogosultságát. A szerző szemléletesen mutatja be az 1945 utáni első években végrehajtott iskolai át- és megszervezésének gondjait, a polgári iskolai tanárok szubjektív problémáit, valamint az általános iskola kiépülésének kezdeti nehézségeit. Összegezeként megállapítja a szerző: „A polgári iskola betöltötte hivatását, a helyét elfoglaló általános iskola egyre több fiatalt küld a középfokú, majd a felsőoktatás intézményeibe.”

A könyv második része a polgári iskolai tanárképzés történetével foglalkozik. E rész első fejezetében „*A polgári iskolai tanárképzés kialakulása és fejlődésének főbb állomásai a Magyar Tanácsköztársaság megdöntéséig*” címmel az első nagyobb korszak jelentősebb eseményeit tekinthetjük át.

E kezdeti időszakra három tulajdonság a jellemző. Az egyik az, hogy az 1868. 38. tc. nem foglalkozik érdemileg a polgári iskolai tanárképzés szervezetével és tartalmával. Ez a hiányosság a tanárképzés egész történetét negatívan befolyásolja. A másik jellemző vonás az intézet első igazgatójának, Gyertyánffy Istvánnak a koncepciója, aki a polgári iskolai tanárképzést egy több iskolatípusból álló intézeti egység részeként kezelte. Ez a kezdeti időszak e koncepció kiépítésének próbálkozásait foglalja magában, hogy azután a későbbi fejlődési szakaszok ennek fokozatos széthullását hozza

magával. A harmadik jellemző vonás az egyelőre külön működő tanár-, illetve tanárnőképző intézet tevékenysége. A szerző összehasonlítja az intézeteknek ebben a fejlődési szakaszban érvényben levő három tantervét. A fejezet végén a tanárképző intézeteknek a Magyar Tanácsköztársaság időszakában való helyzetéről olvashatunk.

A második fejezetben („*A polgári iskolai tanárképzés az ellenforradalom első évtizedében. Reformkísérletek és a megoldás*”) a polgári iskolai tanárképzés körül már évtizedek óta folyó viták, reformtervezetek és javaslatok nyomán kialakult helyzetet boncolgatja a szerző. Részletesen fejtegeti a polgári iskolai tanárképzés és az egyetemi kooperáció gondolatának felvetődését, az e körül kialakult álláspontokat és a végleges megoldást jelentő átszervezést és annak indokait. A harmadik fejezetben az 1928-ban Szegedre helyezett, egyesített és az egyetemmel kapcsolatba hozott polgári iskolai tanárképzés rendszeréről olvashatunk. Részletesen ismerteti a szerző az egyetemen hallgatott előadások témaköreit, tantárgyait. Ismerteti a polgári iskolai tanárok továbbképzését szolgáló előadások, tanfolyamok tematikáját is. A szerző közli az intézet igazgatóinak, tanárainak, valamint a tanárvizsgáló bizottság tagjainak névsorát.

A negyedik fejezetben a szerző „*A szegedi Cselekvés Iskolája*” történetével foglalkozik. E rész tömörebb összefoglalása a szerzőnek e kérdéssel foglalkozó részletesebb tanulmányának. Szerkezetileg talán jobb lett volna ezt a fejezetet a polgári iskolákkal foglalkozó résznél elhelyezni, bár több szempont jelenlegi helyét is indokoltá teszi. Ebben a fejezetben különösen értékes azoknak a pedagógiai törekvéseknek elemzése, amelyek kisebb-nagyobb mértékben mind a polgári iskoláknál, mind a polgári iskolai tanárképzésnél éreztették hatásukat. Különösen tanulságos a Cselekvés Iskolájának kisugárzását tanúsító dokumentumok közlése.

Az ötödik fejezetben „*A Budapest IX. kerület, Mester utcai irányító polgári iskola*” történetéről olvashatunk. Ez a polgári iskola elsősorban a tanárok továbbképzésének célját szolgálta. Pedagógiai rendszerében, metodikájában a Cselekvés Iskolájának megfelelően, a munkáltatás elvét alkalmazta.

A befejező fejezet „*A felszabadulás után. A polgári iskolai tanárképzés megszüntetése*” címet viseli. E rövid történeti szakaszban is adatok gazdagságával érzékelteti a szerző a háború utáni állapotokat, a munka megkezdésének nehézségeit. Majd kitér a Pedagógiai Főiskola 1947-ben történő megszervezésének eseményeire, a tanári kar összetételére, bekapcsolódására az iskolai reformok végrehajtásában. Összefoglalásként a szerző megállapítja: „*A felszabadulás után egy nagy múltú intézmény adta át gazdag pedagógiai tapasztalatait a népi demokratikus rend társadalmához és nevelésügyi célkitűzéseire igazodó általános iskolai tanárképzésnek.*” Ez az értékelés a maga tömörségében is reális.

A szerző gazdag forrásanyagát a fejezetek végén található irodalom mutatja. Kár, hogy tárgy- és névgyezék, valamint idegennyelvű rezümé nem található a könyv végén.

Bereczki Sándor

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS – SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉS

A III. Országos Történelemtanítási Konferencia anyaga.

Szerkesztette: Szabolcs Ottó

Budapest 1979. Tankönyvkiadó. 286 oldal

A tanulmánygyűjtemény-kötet többet nyújt annál, amit a címe ígér. Az 1977. december 14–15-én tartott konferencián elhangzott előadásokon túl közli a külföldi (1 bulgáriai, 2 csehszlovákiai, 2 lengyelországi, 3 NDK-beli) résztvevőknek erre az alkalomra készült beszámolóit saját történelemtanításuk problémáiról, valamint a konferencián elhangzottak legfontosabb előzményeit: több tanulmányt az integrált történelemtanítás tudományos és metodikai alapelveiről. Ezek ma már nehezen hozzáférhetők; viszont tartalmuk fontossága megkívánja, hogy minél több pedagógus ismerkedjék meg velük.

Ilyen elsőként Mátrai Lászlónak 1976-ban a Történelemtanárok Nyári Akadémiáján elhangzott előadása „*A kultúra történetisége*”-ről, melyben meggyőzően ábrázolja a történetiség központi jelentőségét, személyiségformáló hatását emberi mivoltunk egészére, és ennek alapján száll szembe a történelmellenes hangulattal.